

DİLÇİLİK

НАМИК АББАСОВ

namiqabbasov65@mail.ru

Нахчыванский Государственный Университет

DOI: 10.30546/155244.2024.2.127.016

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПОРЯДКОВЫХ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье описаны способы образования порядковых числительных, их синтаксическая роль в предложении, правила склонения и морфологические признаки.

В.В.Виноградов определял порядковые слова как порядковые относительные прилагательные, считая, что совпадающая с именами прилагательными система склонения порядковых числительных, их согласуемость в роде, числе и падеже с именами. В соответствии с грамматиками русского языка порядковые лексемы, отнесенные к классу числительных, квалифицируются как слова, которые указывают на место в счетном ряду, они выступают показателями порядкового номера некоторого объекта в исчислимом множестве.

Ключевые слова: *порядковые числительные, синтаксическая роль, род, число, падеж, порядковый номер*

Числительные - это слова со значением количества, порядка предметов при счете, крайности действий, событий и признаков. Порядковые числительные отвечают на вопрос “который” и обозначают порядок предметов при счете: первый, двадцатый, сотый.

В обоих языках порядковое числительное образуется от соответствующих количественных числительных. При образовании порядковых числительных от составных количественных числительных, последняя часть числительного пишется как порядковое. В Азербайджанском языке порядковые числительные образуются добавлением суффикса *-inci*, *-nci* или к концу количественных числительных. В русском языке порядковые числительные имеют особую форму, которую необходимо выучить: тридцать первый (-ая, -ое, -ые) + -ым (ой) и т.д.

Грамматически порядковые числительные сходны с относительными прилагательными. Порядковые числительные изменяются по родам, числам и падежам и во всех формах согласуются с существительными, к которым относятся. Склоняются порядковые числительные по адъективному склонению (слово *третий* - по смешанному: *третий-й, треть-его, треть-ему, треть-им, треть-ем*). В составных порядковых числительных склоняется только последняя часть:

- И. п. *две тысячи второй год*
- Р. п. *две тысячи второго года*
- Д. п. *две тысячи второму году*
- В. п. *две тысячи второй год*
- Т. п. *две тысячи вторым годом*
- П. п. *(о) две тысячи втором годе.*

В обоих языках порядковые числительные образуются от количественных числительных.

В русском языке порядковые числительные по своим грамматическим изменениям и по синтаксической связи с существительными мало отличаются от прилагательных. В отличие от Азербайджанского языка, порядковые числительные русского языка, изменяются по родам, числам падежам, согласуясь с существительными в роде, числе и падеже.

В русском языке порядковые числительные образуются от количественных числительных – прибавлением к ним окончания прилагательных, за исключением числительных *первый и второй*, где имеются совершенно другие основы (один - первый, два - второй). От слов *тысяча, миллион, миллиард* порядковые числительные образуются при помощи суффикса *n*: *тысяч-н-ый, миллион-н-ый, миллиард-н-ый*.

В Азербайджанском языке порядковые числительные образуются от количественных числительных при помощи специальных аффиксов *-inci⁴*

(*-inci, -üncü, -nci, -uncu*), если числительные оканчиваются на согласную,

(*-nci, -ncü*), если числительные оканчиваются на гласную. Например: *bir – bir+inci* (первый), *üç – üç+üncü* (третий), *qırx – qırx+inci* (сороковой), *on – on+uncu* (десятый), *iki – iki+nci* (второй), *altı – altı+nci* (шестой).

Sıra sayları müəyyən miqdar saylarının sonuna -inci⁴, -nci⁴, şəkilçisini artırmaqla əmələ gəlir. Məsələn, birinci, üçüncü, yeddinci və s. Sıra sayları sifətlərə daha yaxındır. Bu yaxınlıq bir tərəfdən sıra saylarının sifətlərə məxsus hansı sualına cavab verə bilməsi, digər tərəfdən özündən sonra gələn ismin cəm şəkilçisi qəbul etməsindən aydın görünür. Məsələn, 3-cü siniflər-hansı siniflər?

Sıra sayları insan təsəvvürü verdiyi zaman kim sualına da cavab olur. Məsələn, üçüncü irəlidədir. Tələb etdikləri suallara görə də sıra sayları miqdar saylarından fərqlənir. Belə ki, miqdar sayları neçə, nə qədər suallarından birinə cavab verdiyi halda, sıra sayları neçənci, kim və hansı suallarından birinə cavab verir.

Bu xüsusiyyətləri eynilə sifətlərdə də görmək mümkündür.

Порядковые числительные в русском языке, в синтаксическом сочетании с существительными, ничем не отличаются от прилагательных. Порядковые числительные изменяются по родам и числам и склоняются по образцу прилагательных. В русском языке порядковые числительные согласуются с существительными в роде, числе и падеже как прилагательные. Например: *шестой человек (большой дом), шестого человека (большого дома), шестому человеку (большому дому), шестого человека (большой дом), шестым человеком (большим домом), о шестом человеке (о большом доме)*.

В Азербайджанском языке, наоборот, порядковые числительные (простые и составные), как количественные числительные, сочетаясь с существительными, никакому изменению не подвергаются. Например: *altıncı tələbə, altıncı tələbənin, altıncı tələbəyə, altıncı tələbə, altıncı tələbəni, altıncı tələbədə, altıncı tələbədən*.

Azərbaycan dilində miqdar saylarına nisbətən sıra sayları daha çox isimləşir, müstəqil işlənir və bu zaman onların hallanma, cəmlənmə qabiliyyəti müstəqil işlənən miqdar sayından daha çox müşahidə edilir. Məsələn, dördüncü, dördüncünün, dördüncüyə, dördüncünü, dördüncüdə, dördüncüdən, dördüncülər və s.

Sıra sayları insan təsəvvürü verdiyi zaman kim sualına da cavab olur. Məsələn, dördüncü irəlidədir.

Tələb etdikləri suallara görə də sıra sayları miqdar saylarından fərqlənir. Belə ki, miqdar sayları neçə, nə qədər suallarından birinə cavab verdiyi halda, sıra sayları neçənci, kim və hansı suallarından birinə cavab verir.

Классификация количественных числительных по составу

По своему составу числительные в обоих языках делятся на три группы: количественные, дробные, собирательные. Количественные числительные обозначают абстрактное число, а также количество предметов при счёте (три). Дробные числительные обозначают часть целого (одна шестая). Собирательные числительные обозначают количество предметов как одно целое (двое). Слова типа первый, второй, третий, сотый и т.д. являются порядковыми прилагательными (относительными / непряжательными).

Sayın quruluşca növləri. Saylar da digər nitq hissələri kimi, quruluşca sadə, düzəltmə və mürəkkəb olur. Sadə saylar yalnız bir kökdən ibarət olan saylardır. Sadə saylara *bir, iki, üç, dörd, beş, altı, yeddi, səkkiz, doqquz, on, iyirmi, otuz, qırx, əlli, altmış, yetmiş, səksən, doxsan, yüz, min, milyon, milyard, az, çox, xeyli* sayları daxildir. Düzəltmə saylara isə sadə quruluşlu müəyyən miqdar saylarının sonuna $-inci^4$, yuvarlaq sayların sonuna $-larla^2$, $-larca^2$ şəkilçilərini artırmaqla yaranan saylar daxildir: *birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, onuncu, otuzuncu, yüzüncü, milyonuncu, onlarla, yüzlərlə, minlərlə və s.*

Mürəkkəb sayların əmələ gəlməsində iki söz iştirak edir. Məsələn, *bir az, bir xeyli, çox az, bir qədər və s.*

Dilçiliyimizdə tərkibi say adı ilə qeyd olunan sayların yaranmasında iki, üç, bəzən daha çox müəyyən miqdar sayı iştirak edir. Daha doğrusu bir neçə miqdar sayı yanaşma yolu ilə birləşərək bir kəmiyyətin ifadə olunmasına xidmət edir. Məsələn, *min doqquz yüz səksən bir və s.* Bu cür sayları mürəkkəb deyil, tərkibi adlandırmaq ona görə doğrudur ki, artıq onlar mürəkkəb söz hüdudundan kənara çıxır. Belə sayların yaranmasında da bir qəribəlik var. Azərbaycan dilində təkliklər, yüzlik, minlik və s. əvvəl gəldikdə onun təyinedicisi kimi çıxış edir, onunla yanaşma əlaqəsinə girir. Məsələn, *beş yüz, beş min, beş milyon* və s. Onluq, yüzlik, minlik və s. sonra gəldikdə isə sırf ifadə etdiyi kəmiyyəti bildirir və əvvəlki saylarla sanki tabesizlik yolu ilə bağlanır: *yüz beş (yüz və beş, yüz + beş), min beş yüz beş (min + beş + yüz + beş) və s.*

Sayların sintaktik vəzifəsi sifəti xatırladır. Sifətlər kimi, saylar da, bir qayda olaraq, cümlədə təyin vəzifəsində dayanır. Məsələn, **İkinci** *bir qadın çığırtsı bu sədaya cavab verər, yatmış qonşuları oyadar* (S.S.Axundov). Lakin isimləşdikdə cümlənin mübtədasi və tamamlığı da ola bilər. Məsələn, *Biz ikimiz də bir-birimizi sevirik.* Bayraq alıb hücum çəkir **416**. Say xəbər olmaq üçün xəbərlik şəkilçisi qəbul edir, lakin bu zaman saylıq xüsusiyyətindən tamamilə uzaqlaşmır. Saylar da sifətlər kimi isimləşə bilər. Sayın isimləşməsi dedikdə ismə məxsus qrammatik əlamətləri qəbul edərək onun suallarına cavab verməsi başa düşülür.

Sayların orfoqrafiyası. Sayların yazılışında müxtəlif formalardan istifadə edilir. Miqdar sayları həm hərflərlə, həm də rəqəmlə yazılır. Məsələn, **553 - beş yüz əlli üç, 12 - on iki**. Mürəkkəb və tərkibi saylar ayrı yazılır. Məsələn, *bir az, bir qədər, yüz otuz doqquz* və s. şəkilçilər miqdar saylarının son sözünə artırılır. Miqdar sayları rəqəmlə yazıldıqda və ona müəyyən şəkilçi artırıldıqda, rəqəmdən sonra defis qoyularaq şəkilçi yazılır. Sıra sayları rəqəmlə yazıldıqda defisdən sonra yalnız **-ci, -ci, -cu, -cü** şəkilçisi yazılır. Məsələn, *iyirmi altının 26-nın, on beşinci 15-ci* və s.

Sıra sayları, əsasən, müəyyən miqdar saylarına və əvvəl, axır, son zərflərinə və filan əvəzliyinə **-nci⁴** şəkilçisi artırmaqla yaranır: *ikinci, axırıncı, sonuncu*. Sonu saitlə bitən sözlərdə **-nci⁴** kimi yazılır: *yeddinci, altıncı*. Sıra saylarının müxtəlif yazı formaları var: *birinci; (1-ci; I; 1.; 1)*.

Saylar da sifətlər kimi isimləşə bilər. Sayın isimləşməsi dedikdə ismə məxsus qrammatik əlamətləri qəbul edərək onun suallarına cavab verməsi başa düşülür.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abdullayeva G.A. Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Bakı: 2013, "Elm və təhsil", s.308
2. Abdullayeva Gülarə. Müasir Azərbaycan dili. "Elm və təhsil" Bakı: 2013
3. Валгина Н.С. и др. Современный русский язык / Н.С.Валгина, Д.Э.Розенталь, М.И.Фомина. Изд. 5-е, доп. и перераб. М.: 1966, Высшая школа, с.479
4. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Подред Г.А.Золотовой. Изд. 4-е. М.: 2001, Русский язык. с.720
5. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Ч. 1. Фонетика и морфология. Учебник для студ-в фак-в рус.яз. и лит. / А.Н.Гвоздев. М.: 1973, Просвещение, с.432
6. Каламова Н.А. Имя числительное / Н.А.Каламова//Русская речь. 1989. № 3 с.146-150

XÜLASƏ

Namiq Abbasov

**RUS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ SIRA SAYLARININ
MÜQAYİSƏLİ ÖYRƏNİLMƏSİ**

Bu məqalədə sıra saylarının yaranma üsulları, cümlədəki sintaktik rolu, hallanma qaydaları və morfoloji xüsusiyyətləri təsvir edilmişdir.

V.V.Vinoqradov sıra saylarının sifətlərlə üst-üstə düşmə sisteminin, onların cins, say və hal baxımından adlarla ardıcılığını nəzərə alaraq, sıra sözlərini sırası nisbi sifətlər kimi müəyyənləşdirmişdir. Rus dilinin qrammatikasına uyğun olaraq, say kimi təsnif edilən sıra leksemləri, sayla bilən sıradakı yeri bildirən sözlər kimi səciyyələnir, hesablanan çoxluqdakı bəzi obyektin sıra nömrəsinin göstəricisi kimi çıxış edir.

Açar sözlər: sıra sayları, sintaktik rol, cins, say, hal, sıra sayı